

УДК 343.148:340.68

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.4.34>**Є. М. Попович**доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітникНаціонального наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

ЕКСПЕРТНА ПРОФІЛАКТИКА ЯК ФОРМА ПРОФІЛАКТИКИ В РОБОТІ ПРАЦІВНИКІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ

Нині суспільство переживає високий ступінь криміналізації багатьох сфер життя, що потребує змін у системах профілактичних заходів, які здійснюються правоохоронними, державними та громадськими установами. Попередження злочинів та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, нині є важливим завданням правоохоронних органів України. Зокрема, у сфері технічної та криміналістичної експертизи документів нерідкі випадки, коли визначаються причини або передумови, які потребують спеціальних знань. Ця діяльність передбачає виявлення причин злочинів і обставин, що їх підтверджують, цілей проведення криміналістичних і профілактичних заходів, а також розробку і застосування спеціальних профілактичних заходів, які ускладнюють вчинення нових аналогічних злочинів і сприяють їх попередженню.

У статті розглянуто одну з форм профілактики в роботі судово-експертних установ, що дозволяє використання різних видів спеціальних знань для виявлення ситуацій, що призводять до злочинів – експертну профілактику. Визначено, що використання спеціалізованих експертних знань у поєднанні з іншими формами профілактичних заходів дозволяє значно покращити якість роботи з превенції злочинності. Детально розглянуто об'єкти, завдання, що поділяються на типові та нетипові, методи та засоби експертної профілактики. Визначено, що основними методами та засобами експертної криміналістичної профілактики є ті, які розробляються в процесі розгляду справи слідчими або судом. Визнано, що працівник судово-експертної установи може здійснювати профілактичну діяльність через експертну ініціативу. Як результат зазначено, що на даний час працівники судово-експертних спеціалізованих установ здійснюють профілактичну діяльність досліджуючи питання в рамках експертних методик, а не питання, поставлені ініціаторами дослідження.

Ключові слова: судово-експертні установи, експерт, спеціальні знання, профілактика, злочини, судовий експерт, судово-технічна експертиза документів, профілактика правопорушень.

Постановка проблеми. Розробка профілактичних засобів, прийомів і методів завжди була важливим предметом наукових досліджень кримінології.

Водночас з роками завдання кримінології у сфері профілактики або надто розширилися (за рахунок моніторингу процесів та вирішення проблем характеру великих обсягів інформації), або суттєво звузились до лише розвитку.

Застосування технічних засобів захисту, таких як документи, цінні папери тощо. Отже, проблема полягає у вирішенні проблем, пов'язаних із недоцільністю захисту тих чи інших об'єктів від злочинного (злочинного) втручання.

Процес сучасного науково-технічного розвитку вимагає розвитку у експертів-криміналіс-

тів спеціальних знань, використання яких при проведенні судових експертиз є невід'ємною частиною дослідження експерта.

Спеціалізована криміналістична профілактика, яка є самостійним елементом профілактики, вимагає експертно-криміналістичної профілактики, яка є складовою частиною експертного дослідження та елементом самостійної попереджувальної діяльності.

Експертна профілактика – розділ судово-медичного розслідування, який вивчає можливість використання різних видів спеціальних навичок і знань для виявлення ситуацій, що призводять до злочинів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених і фахівців зазначають, що кри-

міналістичний аспект попередження злочинів полягає в роботі слідчих щодо виявлення та усунення причин і обставин, що сприяли вчиненню злочину.

Тому розробку методичних і тактичних проблем попередження злочинів науковці розглядають у дослідженні проблеми використання слідчим спеціальних (особливо криміналістичних) знань для усунення ситуацій, що породжують злочини, у частині процесуальних і непроцесуальних запобіжних заходів.

Приклади включають внутрішньо-корпоративні бесіди, презентації у вигляді доповідей і лекцій, а також основні моменти процесу в пресі.

Так, видатний вчений І.Я. Фрідман в 1968 році визначив криміналістичну профілактику злочинів як сукупність заснованих на даних криміналістики і судової експертизи наукових прийомів і засобів, які розробляються, удосконалюються кожним з розділів криміналістики та використовуються криміналістами [1, с. 17].

Пізніше, вищевказаний вчений удосконалив поняття криміналістичної профілактики. На його думку, криміналістичне вчення про профілактику вивчає закономірності виникнення обставин, що сприяють правопорушенням, їх виявлення, дослідження, оцінювання і використання в попереджувальних цілях [2, с. 50].

У різний час становлення криміналістичної науки до вивчення питання криміналістичної профілактики, зверталися різні автори. Але криміналістична профілактика потребує більш детального розвитку та вдосконалення засобів, прийомів та методів профілактичного характеру, особливо, в наш час.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наш час, з розвитком сучасних технологій та науки, розширення спеціальних криміналістичних знань судовими експертами, застосування цих знань при проведенні судових експертиз потребує експертно-криміналістичної профілактики, яка є необхідною складовою процесу експертного дослідження та складником самостійної запобіжної діяльності. Для цього необхідними є дані та висновки про причини і умови вчинення злочинних діянь, пов'язаних із недостатньою безпекою об'єктів від злочинного пошкодження. Ця інформація отримується під час проведення кримінально-експертних досліджень, які вказують у клопотаннях слідчих. Рекомендації, що формуються судовим експертом, мають бути організаційно-технічного характеру та чітко

визначеними; неможливо обмежитися загальноприйнятими ствердженнями про необхідність покращень у якості матеріалів або оформлення документів – слід надати конкретні заходи і методи для подальшого поліпшення.

Мета статті: Покращення криміналістичної профілактичної діяльності судового експерта у боротьбі з різними видами злочинів та підвищення рівня системи криміналістичних засобів профілактики, як важливого компонент оптимального використання криміналістикою в наш час для поточних потреб та запитів практичної діяльності суду і правоохоронних органів. Впровадження профілактичних заходів судовим експертом шляхом дослідження питань, які не були поставлені іншими учасниками, адаптуючи їх до експертного методу. Також, слід акцентувати на самостійному характеру експертної ініціативи судового експерта у виявленні призначених для профілактики.

Виклад основного матеріалу. Використання спеціалізованих експертних знань у поєднанні з іншими формами профілактичних заходів дозволяє значно покращити якість роботи з превенції злочинності. Вже на етапі розробки теорії профілактики злочину, а також під час широкого впровадження профілактичних заходів в роботу правоохоронних органів наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, було прийнято включати профілактичну роботу до сфери кримінального права, а не криміналістики. Розробкою положень криміналістичної профілактики займалися не тільки українські видатні вчені, а й зарубіжні.

Деякі вчені раніше вважали, що оптимальна експертно-профілактична робота складається з двох основних елементів, які взаємозв'язані. Перший елемент – це виявлення обставин, які можуть сприяти вчиненню правопорушень. Другий елемент – розробка рекомендацій щодо усунення цих обставин. В наукових дослідженнях виділялися дві форми експертно-профілактичної діяльності: процесуальна та непроцесуальна. Процесуальна форма означає, що співробітник судово-експертної установи або судовий експерт працюють під час розслідування кримінальних проваджень з метою виявлення обставин, які сприяють чи сприяли вчиненню злочинів, та повідомлення цих обставин органам розслідування. Непроцесуальна форма полягає в активності щодо виявлення криміногенних обставин, зокрема, шляхом аналізу експертної діяльності, участі фахівців або судових експертів у строкових розшукових заходах, попереднього дослідження об'єктів.

Експертна профілактика – це комплекс заходів по використанню спеціальних знань в профілактичній діяльності, яку проводять правоохоронні органи, судові органи та експертні установи усіх рівнів.

Дослідження та аналіз обґрунтувань актуальності теорії криміналістичної профілактики, проведені вченими, проводять до висновку – криміналістична профілактика має вирішальне значення у боротьбі зі злочинністю і відрізняється від кримінологічної профілактики. В кримінології вивчаються загальні закономірності, що визначають стан, форми, причини та динаміку злочинності, умови, що сприяють їй, характеристики злочинців та загальні профілактичні заходи. В криміналістичну профілактику входить вивчення конкретних типів злочинних діянь, механізму їх вчинення, а також виявлення та аналізу типових слідчих ситуацій, зокрема, які виникають під час розслідування злочинів і служать основою для профілактичної діяльності та прийняття відповідних заходів.

Отже, науково обґрунтованим є саме дослідження та розробка методів профілактичного характеру під час розслідування та розкриття злочинів, що є невід'ємною частиною криміналістичної профілактичної діяльності. Ця діяльність так глибоко увійшла в теорію та практику криміналістики, що вона становить один із головних компонентів криміналістики, як це сформульовано українськими вченими і визнано науковою спільнотою: «Криміналістика – наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, збирання, дослідження, оцінки та використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних методів та засобів судового дослідження та запобігання злочинам» [2, с. 99].

У подальшому розвиток положень криміналістичної профілактики зусиллями В. Ф. Зудіна, М. Ш. Махтаєвої, Н. П. Яблокова, В. проведенні ефективної криміналістичної профілактики було розроблено різноманітні методи та засоби, що збільшили коло криміналістичних засобів попередження злочинів. Це призвело до формування структури криміналістичної діяльності, спрямованої на запобігання злочинам. Одним з видів криміналістичної профілактики, що було включено до цієї структури, є експертно-криміналістична профілактика.

Проведення слідчої профілактики і спільної профілактичної діяльності слідчих та оперативно-розшукових органів є важливим етапом криміналістичної профілактики. Однак, експертно-криміналістична профілактика відіграє

особливу роль. Вона зосереджена на використанні експертних знань і методів для запобігання злочинам. Експерти з різних галузей експертизи (наприклад, графологія, балістика, фізико-хімічна експертиза) вносять важливий внесок у розкриття і запобігання злочинам шляхом аналізу конкретних злочинних діянь, виявлення модусу операнді та інших специфічних аспектів.

Таким чином, експертно-криміналістична профілактика є важливим елементом криміналістичної профілактичної діяльності, спрямованої на передбачення, розкриття та запобігання злочинам шляхом використання експертних підходів та засобів.

Одними із перших науковців, хто почав займатись питанням методів експертної профілактики, були Д. П. Поташнік та І. Я. Фрідман. При цьому, не треба забувати, що значний внесок в питання розробки і вдосконалення експертної профілактики внесли такі вчені, як Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, М. Ш. Махтаєв, Н. П. Яблоков.

Теорія експертної профілактики є однією з теорій, що вивчаються в криміналістиці та інших юридичних науках. Початок цієї теорії був покладений Т. В. Авер'яною та І. А. Алієвим, і вона передбачає створення теоретично обґрунтованого підходу до боротьби з злочинністю за допомогою спеціальних знань.

Зазначення принципів побудови та системного підходу є важливим обґрунтуванням створення теорії експертної профілактики. Це передбачає структурованість теорії, зв'язок з загальною теорією судової експертизи та криміналістики, а також поєднання теоретичних та практичних досліджень.

Судова-експертна практика також є важливим обґрунтуванням створення теорії експертної профілактики. Вона підтверджує достовірність цієї теорії та успішні результати профілактичної експертної діяльності, що допомагає у підтримці постійного знання та отриманні реальних результатів.

Структура теорії експертної профілактики включає такі елементи як предмет, об'єкт, завдання, мова теорії, закономірності, принципи, система понять, функції теорії, методи пізнання, висновки та теоретичні сліди. Ці елементи визначають структуру та складові частини теорії та допомагають у її аналізі та розумінні.

Щодо об'єкта експертної профілактики, то його поділяють на:

– Повні (загальні) об'єкти – матеріальні носії інформації про злочини (наприклад, документи, предмети, живі особи і т.п.);

– Звичайні (типові) об'єкти – спеціальні об'єкти родів та видів судових експертиз (наприклад, документи бухгалтерського звіту, акти ревізій, накази і т.п.);

– Визначені (конкретні) об'єкти – об'єкти, які досліджуються у ході проведення конкретної судової експертизи.

Щодо суб'єктів експертної профілактики, то такими визначають: судовий експерт, працівник судово-експертної установи та керівник судово-експертної установи.

Теорія експертної профілактики вирішує різноманітні завдання, які можна поділити на загальні (типові) та спеціальні (нетипові).

Загальне завдання теорії експертної профілактики полягає у сприянні боротьбі з кримінальними правопорушеннями шляхом розробки наукових положень щодо використання судово-експертної діяльності в попередженні злочинів. Це завдання спрямоване на конкретизацію ролі експертів у запобіганні злочинам та підвищенні ефективності їхньої роботи.

До спеціальних завдань теорії експертної профілактики відносяться:

– розробка методів та засобів отримання достовірних знань, які надають судовим експертам нові можливості у встановленні умов, що сприяють вчиненню злочинів. Це дозволяє удосконалити процес експертизи та отримувати більш деталізовану інформацію про кримінальні ситуації;

– розробка та покращення заходів щодо покращення взаємодії між суб'єктами судово-експертної діяльності. Це включає співпрацю і координацію з різними правоохоронними органами, судами, адвокатами та іншими учасниками правового процесу;

– встановлення обставин, які сприяють вчиненню злочинів. Це включає аналіз та дослідження причин, умов, мотивів та інших факторів, що впливають на злочинну поведінку, з метою розробки рекомендацій щодо їх усунення;

– розробка експертної профілактики в різних типах юридичних процесів, таких як кримінальні, цивільні, адміністративні процеси і т. д. Ця робота пов'язана з розробкою спеціалізованих експертних методів і підходів для запобігання правопорушенням у різних галузях права.

Ці спеціальні завдання допомагають глибше розуміти та вивчати проблеми злочинності

та розвивати ефективні стратегії її запобігання з використанням експертного знання та методів.

Враховуючи вищезазначене, можна сказати, що загальними закономірностями, що відносяться як до загальної судової експертизи так і до окремої теорії експертної профілактики є:

– пізнання кримінально-релевантного факту на базі застосування судовим експертом спеціальних знань при дослідженні об'єктів, наданих на експертне дослідження;

– експертна профілактична діяльність має такий же структурно функціональний принцип організації, як і загальна теорія судової експертизи.

Говорячи про методи та засоби експертно-криміналістичної профілактики по джерелу, я дотримуюсь думки науковців про поділ на дві групи:

1) які розробляються та містяться у експертному дослідженні (висновку експерта);

2) які розробляються в якості окремої профілактичної діяльності судово-експертної установи.

Раніше, основними методами та засобами експертної криміналістичної профілактики були ті, які розроблялися в процесі розгляду справи слідчими або судом та ставили перед судовим експертом питання щодо виявлення умов, що сприяють вчиненню злочинів. Однак, з розвитком технологій та розширенням меж кримінальних правопорушень, стало популярнішим використання методів та засобів експертної криміналістичної профілактики другої групи, які розробляються як окремий вид профілактичної діяльності судово-експертних установ.

Раніше експертна профілактика розглядалася як частина діяльності органів слідства та суду. Однак, тепер визнано, що працівник судово-експертної установи може здійснювати профілактичну діяльність через експертну ініціативу. Це дозволяє працівникові судово-експертної установи проявити ініціативу та включити до свого висновку відповіді на запитання профілактичного характеру, які зазвичай не передбачаються експертною методикою. Наприклад, працівник судово-експертної установи може вказати на наявність певних ознак об'єкта, який надходить на дослідження, що можуть мати значення для профілактики злочинів. Таким чином, працівник судово-експертної установи має можливість виконувати профілактичну функцію, проявляючи експертну ініціативу випадках, коли питання профілактичного характеру не було поставлено ініціатором дослідження через його незнання або неувагу.

За даними Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. Бокаріуса» судово-технічна експертиза яка найбільше поставила під сумнів його автентичність – це судово-технічна експертиза документа відомого як СТНК. З 2005 року реєстраційні документи виготовляються шляхом друку документа на поліетиленовій підкладці з подальшим нанесенням особистих даних таких як: номерний знак транспортного засобу свідоцтво про допуск дані власника та інші позначки. Чимало запитань виникає під час проведення техніко-криміналістичного дослідження документів вищевказаних об'єктів або при вирішенні питань пов'язаних із встановленням факту зміни тексту документа або основного змісту кількох документів. Про особливості виготовлення пластикових бланків облікових карток дорожнього руху та спеціальний спосіб нанесення в них інформації про особу. При проведенні таких судових експертиз використовуються такі методи дослідження: візуальна мікроскопія та фотографування з використанням спеціального обладнання. Внести особисті дані в форму за допомогою безконтактного термодруку (друк неможливий). При використанні термодруку не виникає адгезії між матеріалом (в основному матеріалом з якого виготовлено бланк сертифіката і чорнилом що використовується для нанесення персональних даних). Це у свою чергу призводить до того що дані персоналізації можна видалити або змінити не залишаючи жодних слідів цих операцій.

На сьогоднішній день науковці та працівники судово-експертних установ експериментально визначили зміни основного матеріалу таких документів на першому етапі – зняття захисної плівки: механічним (наприклад, видаленням бритвою), хімічним (наприклад, дією хімічної речовини), і фізичні (наприклад, випаровування та утримання в киплячій воді). За допомогою методів і процесів описаних вище зображення було від'єднано без будь-яких проблем і без видимих пошкоджень зображення. На другому етапі неважко видалити текст основного документа персоналізації через відсутність зв'язку між матеріалами. Після зміни не завжди означає змінено. Отже неможливо чітко побачити що зміни були внесені до основного змісту документа за відсутності доказів. Таким чином ці факти призводять до нинішньої думки про те що неможливо з певністю та точністю визначити які документи змінили оригінальний зміст.

Це можна видалити в межах компетенції експерта-криміналіста шляхом нанесення осо-

бистих даних на пластикову форму свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу іншим способом друку щоб усунути вищевказані проблеми. Я вважаю що найбільш вдалим буде лазерний гравер. Ще один спосіб усунути вищевказану прогалину – використовувати папір як основу для друку бланку реєстрації транспортного засобу. У разі порушення основного змісту паперового документа правоохоронці встановлять необхідні ознаки щоб зробити однозначний висновок про внесення змін. Україна повинна говорити про заборону кримінального переслідування за використання пластикових документів відповідно до законодавства ЄС щодо введення в обіг пластикових документів.

Висновки і пропозиції. Фундаментальною проблемою судово-медичної профілактики є недостатня законодавча регламентація цього питання. Сама форма експертної діяльності є довільною і значною мірою залежить від професійного рівня працівників судово-експертних спеціалізованих установ, почуття обов'язку громадянськості, сприйняття працівником деталей справи тощо.

При цьому активна поведінка працівників судово-експертних спеціалізованих установ посідає досить важливе місце в системі прав під час проведення судово-експертного дослідження документів. Проте, як і інші права працівників судово-експертних спеціалізованих установ, якщо законодавством не передбачено заходів щодо реалізації цього права, або якщо працівник не реагує на його пропозиції, експертне попередження залишається емпіричним у своїй діяльності.

Нинішній статус цього питання не створює еквівалентного обов'язку для органу, який призначає проведення судово-медичної експертизи. Він може вільно брати до уваги обставини, активно виявлені працівниками судово-медичної експертизи. Водночас закон не встановлює таких умов, як прояв експертної ініціативи, виконання відповідних вимог до працівників судово-експертних спеціалізованих установ, обмеження експертної ініціативи.

Для вирішення цієї проблеми необхідно уточнити поняття криміналістичної профілактики, розслідувати та притягнути до відповідальності норми, які вимагають встановлення причин та обставин суспільно небезпечних подій як кримінального, так і некримінального характеру.

У зв'язку з розвитком відповідних форм боротьби зі злочинністю та злочинністю в цілому

професійна профілактика набула нового і важливого значення. Актуальним залишається покращення залучення судово-медичних експертів до профілактичної діяльності. На даний час працівники судово-експертних спеціалізованих установ здійснюють профілактичну діяльність, досліджуючи питання в рамках експертних методик, а не питання, поставлені ініціаторами дослідження. Змістом професійної профілактики є зусилля працівників судово-експертних спеціалізованих установ щодо виявлення ознак профілактичного характеру. Слід виділити професійну профілактику як самостійну функцію працівників судово-експертних установ.

Список використаної літератури:

1. Фрідман І.Я. Питання профілактики злочинів при криміналістичному дослідженні документів: монографія. Київ, 1968. 87 с.
2. Белкін Р.С. Курс криміналістики. Київ, 2011. 297 с.
3. Журавель В.А. Стан та перспективи експертної профілактики. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків, 2008. С. 36–40
4. Надгінний Г.М. Експертна профілактика: недоліки, шляхи вдосконалення. *Криміналістика та судова експертиза*. 1987. Вип. 34. С. 26–31
5. Яблуков Н.П. Криміналістика та попередження злочинів: матер. всеукр. наук.-прак. конф. щодо проблеми профілактики правопорушень. Київ, 2007. С. 110–111.
6. Космін Н. М. Експертна діяльність у профілактиці злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 64–69.

Popovych Ye. M. Expert prevention as a form of prevention in the work of forensic institutions' staff

Currently, society is experiencing a high degree of criminalization of many spheres of life, which requires changes in the systems of preventive measures carried out by law enforcement, state and public institutions. Prevention of crimes and elimination of the causes and conditions that contribute to the commission of crimes are now an important task of law enforcement agencies of Ukraine. In particular, in the field of technical and forensic examination of documents, it is not uncommon to find reasons or prerequisites that require special knowledge. This activity involves identifying the causes of crimes and the circumstances that confirm them, the goals of conducting forensic and preventive measures, as well as the development and application of special preventive measures that make it difficult to commit new similar crimes and contribute to their prevention.

The article considers one of the forms of prevention in the work of forensic institutions, which allows the use of various types of special knowledge to identify situations that lead to crimes – expert prevention. It was determined that the use of specialized expert knowledge in combination with other forms of preventive measures allows to significantly improve the quality of crime prevention work. Objects, tasks divided into typical and atypical, methods and means of expert prevention are considered in detail. It was determined that the main methods and means of expert forensic prevention are those that are developed in the process of considering the case by investigators or the court. It is recognized that an employee of a forensic expert institution can carry out preventive activities through an expert initiative. As a result, it is stated that currently the employees of specialized forensic institutions carry out preventive activities by researching questions within the framework of expert methods, and not the questions posed by the initiators of the study.

Key words: *forensic institutions, expert, special knowledge, prevention, mischief, judicial expert, ship-technical expert examination of documents, prevention law-enforcers.*